

одночасним межуванням як з новими прикордонними членами ЄС на Сході (Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією), так і з усіма східними сусідами ЄС: Росією, Білоруссю та Молдовою. Успішність реалізації цих перспектив залежатиме від послідовності, ефективності, повноти та інституціалізації координаційних механізмів, здатних задіяти на державному та регіональному рівнях можливості ЄСІП, регіональної, транспортної, безпекової та екологічної політики ЄС на основі узгодженого дотримання вимог законодавства України та ЄС, зокрема законів України "Про транскордонне співробітництво" та "Про стимулювання розвитку регіонів". Ці передумови є сприятливими для одночасного прискорення в Україні євроінтеграційних процесів і регіонального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Мікула Н. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 394 с.
2. Official Journal of the European Union, L210/10, 10.08.2007.
3. Регламент (ЄС) №951/2007 від 9 серпня 2007 року.
4. Офіційний вісник L 248, 16.9.2002, ст.1.
5. Транскордонне співробітництво Стратегічний документ на 2007-2013 рр. Індикативна програма на 2007-2010 рр.

РОЛЬ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Макарович В. К., ст. викладач кафедри обліку, аудиту та фінансів Закарпатського державного університету

ВСТУП

На сучасному етапі формування ринкових відносин в Україні дедалі виразнішими стають притаманні ринку характерні риси - конкурентоспроможність виробництва, оперативність, своєчасність і ризик прийнятих рішень. Досвід країн з розвиненими ринковими відносинами свідчить про те, що важливою складовою загального механізму управління господарською діяльністю підприємств, фінансово-промислових об'єднань є уміло сформована облікова політика.

Облікова політика визначає ідеологію економіки підприємства на тривалий період, сприяє посиленню обліково-аналітичних функцій в управлінні підприємством, дає змогу оперативно реагувати на зміни, що відбуваються у виробничому процесі, ефективно пристосовувати виробничу систему до умов зовнішнього середовища, знизити економічний ризик і добитися успіхів в конкурентній боротьбі. Створення цілісної та ефективної системи бухгалтерського обліку неможливе без застосування такого специфічного елементу як облікова політика.

Поняття облікової політики прийшло до нас із західної моделі обліку разом з впровадженням міжнародних стандартів звітності. Цілком природно, що в період адаптації національної системи бухгалтерського обліку до вимог міжнародних стандартів виникає ряд проблем, чинники яких є постійним джерелом дослідження.

Оскільки в Україні немає документу, який би регламентував зміст та порядок складання облікової політики, то саме це питання і викликає суперечки та потребує досконалішого розгляду і дослідження.

Проблеми облікової політики досліджувались як у працях зарубіжних (Б.Нідлз, Р.Ентоні, Дж.Ріс, Ван Бред та ін.), так і вітчизняних (М.Т.Білуха, Ф.Ф.Бутинець, А.В.Загородній, М.В.Кужельний, В.Г.Лінник та ін.) вчених. Однак нині відсутнє єдине, точне та повне визначення поняття „облікова політика”.

Так, Білуха М.Т. тлумачить облікову політику як спосіб ведення облікового процесу [2, с.499].

Бутинець Ф.Ф. відмічає, що облікова політика – це не просто сукупність способів ведення обліку, обраних відповідно до умов господарювання, а й вибір методики обліку, яка дає змогу використовувати різні варіанти відображення фактів господарського життя. В широкому розумінні її можна визначити як управління обліком, а у вузькому – як сукупність способів ведення обліку (вибір підприємством конкретних методик ведення обліку) [7, с.51].

На нашу думку, найбільш ґрунтовним є визначення облікової політики, наведене Безруких П.С.: „Облікова політика являє собою вибір підприємством конкретних методик, форм, техніки ведення і організації бухгалтерського обліку, виходячи з встановлених правил і особливостей діяльності (організаційних, технологічних, чисельності і кваліфікації облікових кадрів, рівня технічного оснащення бухгалтерії)” [3, с.438].

Мета досліджень полягає у визначенні сутності облікової політики на мікро- (облікова політика підприємства) та макrorівні (державна облікова політика), виявленні основних факторів її формування та використання в практичній діяльності підприємств.

1. ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ

Методологічне і організаційне керівництво системою бухгалтерського обліку на підприємстві здійснюється державою, яка визначає нормативні документи, що містять конкретні рекомендації, перелік правил окремих методик і процедур бухгалтерського обліку.

Але розробка способів і процедур відображення тих чи інших операцій в обліку залежить як від держави, так і господарюючого суб'єкта. Отже, особливості формування облікової політики треба розглядати на двох рівнях: макrorівні, як вплив зовнішнього середовища на функціонування підприємства щодо методології бухгалтерського обліку, та мікрорівні – тобто бізнес-середовище самого підприємства. Стосовно останнього, слід зазначити, що вона включає обліковий інструментарій, який охоплює всі способи і процедури обліку, завдяки якому можливе поєднання вимог держави і власних потреб підприємства щодо ведення обліку.

Згідно МСБО 8 облікова політика охоплює принципи, основи, домовленості, правила та процедури, прийняті керівництвом при складанні та поданні фінансових звітів [4]. Існує багато різних видів облікової політики навіть при застосуванні до одного й того ж об'єкта; необхідно використовувати судження при виборі та застосуванні тієї політики, яка, виходячи із умов діяльності підприємства, найкращим чином підходить до належного відображення його фінансового стану та результатів його діяльності.

Фінансові звіти повинні містити ясне та стисле розкриття всіх суттєвих складників облікової політики, що була застосована.

Розкриття суттєвої облікової політики, що була застосована, повинне бути невід'ємною складовою частиною фінансових звітів. Всі складники політики, як правило, розкриваються в одному місці.

Користувачам необхідно мати змогу порівнювати фінансову звітність підприємства за певний період часу для визначення тенденцій в його фінансовому стані, результатах діяльності та потоках грошових коштів. Тому для кожного звітного періоду, як правило, застосовується однакова облікова політика.

При формуванні облікової політики необхідно:

- по-перше, дотримуватись норм національного законодавства, вимог П(С)БО та інших нормативних документів щодо регулювання бухгалтерського обліку;
- по-друге, сприяти формуванню якісної інформаційної бази бухгалтерського обліку (через системний характер) та оптимальному розкриттю інформації у фінансовій звітності;
- по-третє, враховувати особливості діяльності підприємства (організаційних, технологічних, чисельності та кваліфікації облікових кадрів, рівня технічного оснащення бухгалтерії), власні інтереси, а також різних груп користувачів щодо облікової інформації.

Механізм формування облікової політики зображено на рис. 1.

На вибір облікової політики підприємства впливають наступні фактори:

- 1) галузеві особливості або вид діяльності;
- 2) організаційно-правова форма (ВАТ, приватне підприємство тощо);
- 3) обсяги виробництва (кількість працюючих);
- 4) рівень кваліфікації облікового апарату та забезпеченість його комп'ютерною технікою;
- 5) взамовідносини з податковою системою (які податки сплачує підприємство);
- 6) стратегія фінансово-господарської діяльності підприємством.

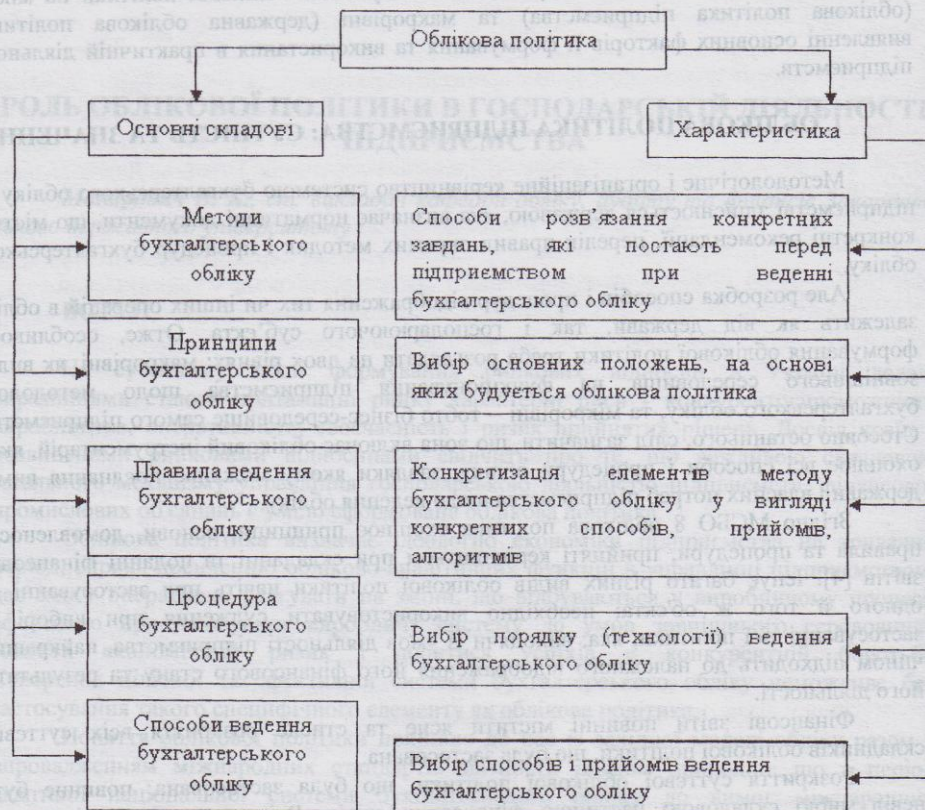

Рис. 1. Формування облікової політики на підприємстві

Нагадаємо, що в діючому законодавстві облікову політику визначають як сукупність трьох складових – принципів, методів та процедур. Спробуємо розібратись, яке їх місце при складанні облікової політики.

Принцип (лат. *principium* – початок або основа) – базове положення, яке визначає всі наступні твердження, що витікають з нього [9, стор. 30].

Принципи визначають розв'язання будь-якого завдання бухгалтерського обліку. Соколов Я.В. подає наступну систему принципів, що характерні рахунковеденню: цілісності, самостійності, реєстрації, безперервності, ідентифікації, квантифікації, відносності, додатковості, контролю (верифікованості), несуперечності, ясності, інтерпретації, комунікації.

Вони мають властивість змінюватись, набувати тих чи інших національних ознак, традиційних перегаг. Як приклад можна привести систему принципів, затверджену в Україні: обачності, повноти висвітлення, автономності, послідовності, безперервності, нарахування та відповідності доходів та витрат, превалювання сутності над формою, історичної (фактичної) собівартості, єдиного грошового вимірника, періодичності [1].

Виходячи з обов'язковості дотримання законодавчо встановлених принципів, а також з того, що вони визначають “всі наступні твердження, що витікають з нього”, можна зробити висновок, що підприємства повинні використовувати ці принципи як орієнтир (межі, рамки, гравиці) при обранні методів та процедур.

Друга складова облікової політики – методи обліку – викликають багато суперечливих думок як серед науковців, так і серед бухгалтерів-практиків.

Облікова політика підприємств – це сукупність принципів і правил (варіантів) організації і технології реалізації методу (способів) бухгалтерського обліку на підприємстві з метою формування повної, об'єктивної і достовірної фінансової звітності. Взаємозв'язок же методу бухгалтерського обліку і облікової політики підприємства здійснюється на концептуальному рівні.

Облікова політика є інструментарієм реалізації методу бухгалтерського обліку за умови різних обставин існування підприємства.

Те ж саме зазначає Пушкар М.С.: “У відповідності з міжнародними стандартами регламентації підлягає лише незначна частина фінансової звітності (баланс, звіт про прибутки, звіт про грошовий потік тощо), а методологія і організація обліку знаходяться в компетенції головного бухгалтера, який може обирати найкращий варіант оцінки, методи нарахування амортизації, методи узагальнення витрат, методи проведення інвентаризації” [8].

Для того, щоб з'ясувати, що саме слід розуміти під методологією та методом бухгалтерського обліку, а також границі самостійності бухгалтера у їх виборі та використанні знову ж таки звернемось до Пушкаря М.С.: “Методом науки бухгалтерського обліку, в широкому розумінні, виступає моделювання реальної картини господарської діяльності”.

Цієї ж думки дотримується і Соколов Я.В., який зазначає, що “моделювання бухгалтерської процедури – один із засобів концептуальної реконструкції фактів господарського життя і господарських процесів” [9, стор. 127].

Однак тут слід зауважити, що і Пушкар, і Соколов говорять про моделювання як метод науки бухгалтерського обліку – рахунковедення. Облікова ж політика є елементом практики бухгалтерського обліку – рахівництва. Тому нас цікавить в першу чергу те, за допомогою чого можливо змодельовати факти господарського життя конкретного підприємства.

Методологія обліку є відправним моментом для моделювання технологічного процесу отримання інформації, спрямованої на задоволення потреб споживачів та контроль за станом об'єктів спостереження [8].

З урахуванням сучасної організації обліку та розвитку його методології можна запропонувати таке визначення методу бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік вивчає свій предмет за допомогою таких методів:

- систематичне та хронологічне спостереження (документи та інвентаризація);
- вимірювання економічних процесів і господарських засобів (оцінка і калькуляція);
- реєстрація та класифікація даних обліку з метою їх систематизації (рахунки, подвійний запис та реєстри);
- узагальнення інформації та забезпечення нею потреб апарату управління (баланс, звітність, інформація для управління).

Наведені вище елементи методу бухгалтерського обліку в сукупності дають можливість формувати масив облікових даних, їх обробку, трансформацію в облікову інформацію за допомогою таких інструментів як документація, інвентаризація, оцінка, калькуляція, рахунки, подвійний запис, баланс, звітність.

Таким чином, можна дійти висновку, що моделювання є загальнонауковим методом бухгалтерського обліку як наукової думки, а елементи методу є конкретними, частковими засобами, які дають змогу збудувати будь-яку модель того чи іншого факту господарського життя підприємства, і тому вони виступають методом бухгалтерського обліку як практичної діяльності.

Інструментарій бухгалтерського обліку дозволяє забезпечити технологію облікового процесу - трансформацію даних про окремі господарські факти в різноманітну інформацію для прийняття рішень та управління.

Створення можливостей для прийняття рішень – це мета бухгалтерської процедури. Соколов Я.В. дає таке її визначення: “Бухгалтерська процедура є послідовність рішення облікових задач шляхом кваліфікації фактів господарського життя, тобто їх реєстрації, групування та інтерпретації (аналізу)” [9, стор. 47]. Основна бухгалтерська процедура – символічне зображення, модель технології обробки даних, які представлені в первинних документах, що фіксують факти господарського життя [9, стор. 49].

Медведев М.Ю. даючи визначення бухгалтерській процедурі акцентує увагу на організаційному її аспекті: “Під процедурою в бухгалтерському обліку розуміють послідовність дій бухгалтера при виконанні ним тих чи інших обов'язків.” [6, стор. 487]

Він класифікує бухгалтерські процедури в залежності від типу об'єктів обліку та робіт, пов'язаних з реєстрацією інформації про них в автоматизованій системі управління, її обробкою та передачею користувачам, а саме: процедури по обліку основних засобів, нематеріальних активів, запасів, і т.д., в тому числі розрахунків. В свою чергу кількість та типи процедур визначають організаційну структуру бухгалтерської служби підприємства.

Депо інакше характеризує облікові процедури Малькова Т.Н.: “Облікові процедури мають національні особливості. В загальному вигляді вони включають звітний період, план рахунків, первинний облік, поточний облік на рахунках, узагальнення поточного обліку в пробному балансі, заключні записи, проекти звітів, звіти, що публікуються.” [7, стор. 116] В загальному вигляді облікова процедура в міжнародному обліку має наступний вигляд (рис. 2.):

Рис. 2. Формування облікової інформації підприємства

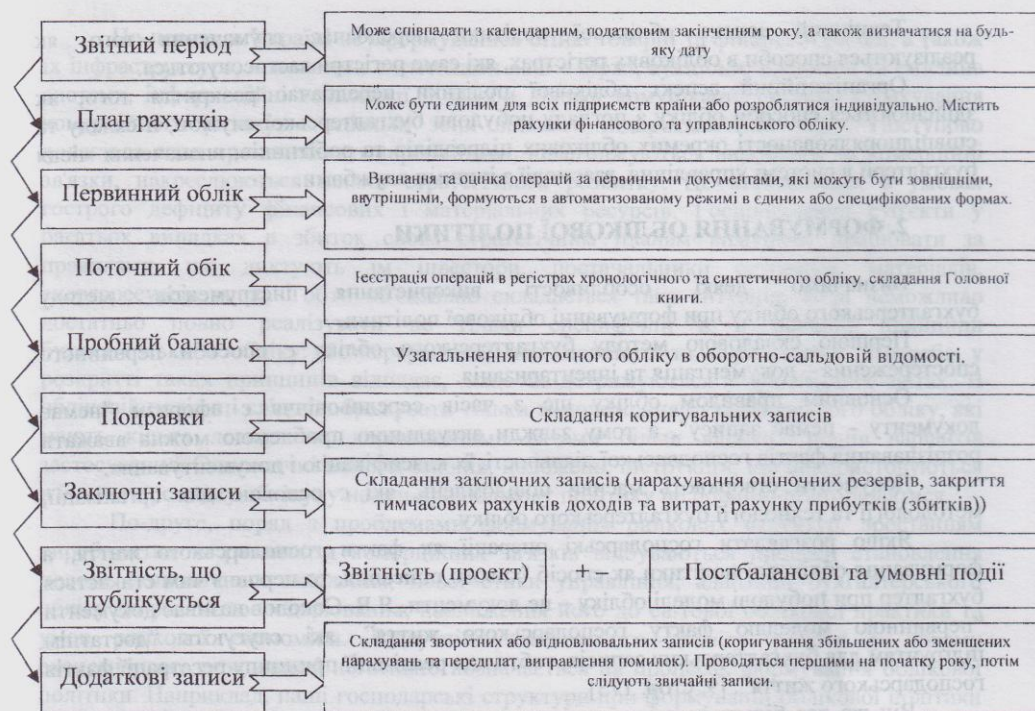

Рис. 2. Облікова процедура в міжнародному обліку.

Такий вигляд бухгалтерської процедури притаманний підприємствам Великобританії та США, звичайно, що вона може бути інакшою, враховуючи національні традиції і правила, а також специфіку діяльності компанії, зазначає Малькова Т.Н. [6, стор. 122]. З цією думкою можна цілком погодитись, оскільки послідовність наведених вище дій так чи інакше притаманна й українській бухгалтерській процедурі.

Підводячи підсумок вище викладеному, формалізуємо тлумачення змісту облікової політики: вона повинна містити розкриття бухгалтерської процедури обробки даних про факти фінансового-господарської діяльності підприємства за допомогою прийомів та способів обліку – первинного спостереження, вартісного вимірювання, поточного групування та підсумкового узагальнення – з дотриманням принципів фінансової звітності.

Ми погоджуємось з тими авторами [5, 6, 7, 8, 9], які вважають, що облікова політика передбачає цілісність в організації бухгалтерського обліку й охоплює всі його складові: методичну, технічну, організаційну.

Методичний аспект має на увазі те, які саме способи оцінки активів і зобов'язань і методи обліку окремих статей балансу використовуються підприємством. Перехід на ринкові умови господарювання та впровадження міжнародних та національних стандартів зумовлюють особливості використання окремих елементів методу бухгалтерського обліку. При формуванні облікової політики по конкретному питанню ведення й організації обліку, підприємство вибирає спосіб, дозволений у законодавчих і нормативних актах.

Технічний аспект облікової політики передбачає тлумачення того, як реалізуються способи в облікових регістрах, які саме регістри застосовуються.

Організаційний аспект облікової політики передбачає розкриття того, як здійснюються способи обліку з погляду побудови бухгалтерської служби, її складу та співвідпорядкованості окремих облікових підрозділів та робітників, визначення місця бухгалтерії в системі управління, взаємодії з іншими службами.

2. ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ

Визначимо деякі особливості використання інструментів методу бухгалтерського обліку при формуванні облікової політики.

Першою складовою методу бухгалтерського обліку є способи первинного спостереження – документація та інвентаризація.

Основним правилом обліку ще з часів середньовіччя є афоризм "немає документу - немає запису", а тому завжди актуальною проблемою можна вважати розпізнавання фактів господарської діяльності, їх класифікацію і документування.

Документи створюють масиви повідомлень, які є основою для організації, методології та технології бухгалтерського обліку.

Якщо розглядати господарські операції як факти господарського життя, а формування облікової політики як спосіб їхнього описання, то перше з чим стикається бухгалтер при побудові моделі обліку – це документи. Я.В. Соколов називає документи "первинною моделлю факту господарського життя", які слугують "достатнім підґрунтям для бухгалтерських записів, тобто для реалізації принципу ресстрації фактів господарського життя". [9, стор. 173]

Він же дає більш повне тлумачення цього поняття: "Документ – є закодоване певним чином і зафіксоване на спеціальному носії інформаційне повідомлення (свідоцтво), яке засвідчує, що факт господарського життя або існує, або здійснений, або повинен бути здійснений". Елементи цього визначення характеризують особливості способів документування.

Правильність записів по фактам періодично необхідно підтверджувати документами, які складаються на підставі іншої групи фактів. Мова йде про документи, пов'язані з інвентаризацією.

Інвентаризація – це процес зняття натурних залишків майна підприємства та вивірення його зобов'язань, який проводиться періодично з метою забезпечення вірогідності даних бухгалтерського обліку та звітності.

Необхідно відмітити серйозність даного пункту облікової політики у зв'язку з тим, що на багатьох підприємствах взагалі не проводяться інвентаризації або проводяться з порушенням правил.

Погодимось з висновком Я.В. Соколова: "виходячи з того, що інвентаризація оформлюється документами, її необхідно розглядати і в рахівництві, і в рахунковеденні тільки як процедуру, в результаті якої бухгалтер отримує документальне підтвердження про факти господарського життя». Причому ця процедура передусім юридична, а не економічна за суттю, бо факт в ній розглядається як констатація речовинності об'єкту обліку [9, стор. 194-195].

Однак на практиці підприємства не мають чітко визначеного підходу до розкриття методичного аспекту облікової політики.

На жаль, як справедливо наголошується в економічних дослідженнях, керівництво підприємств не надає належної уваги процесу формування облікової політики.

Ситуацію, що склалася, можна пояснити такими основними причинами.

По-перше, в Україні не сформувалися стійкі товарні та фінансові ринки, а також їх інфраструктура, основними елементами якої є біржі, аукціони, кредитна та емісійна системи, інформаційні технології й засоби ділової комунікації, система страхування комерційного ризику, спеціальні зони вільного підприємництва тощо. Поступово долається спад промислового виробництва, налагоджуються виробничі та комерційні зв'язки, накреслюються шляхи стратегічного розвитку. Це відбувається в умовах гострого дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів. Господарючі суб'єкти у багатьох випадках в збиток своїм стратегічним планам вимушені працювати за правилами, що диктують їм інвестори, постачальники сировини, матеріалів, енергоресурсів тощо. Тобто об'єктивно складається така ситуація, коли неможливо достатньо повно реалізувати не тільки специфічні, а й основні принципи бухгалтерського обліку: безперервність, послідовність та нарахування. Потреба у розкритті таких принципів відпадає, якщо їх дотримуються у фінансових звітах. В обліковій політиці слід відображувати тільки ті положення бухгалтерського обліку, які мають кілька дозволених нормативними актами більш високих рівнів варіантів застосування. Однозначні вимоги законів, положень, інструкцій, що використовуються в бухгалтерському обліку, у наказі про облікову політику не повинні повторюватися.

По-друге, поряд з проблемами формування ринкових структур, зростанням виробництва та розвитком комерційних зв'язків відбуваються процеси становлення нового економічного мислення, нової етики управління, адаптації бухгалтерського обліку до реалій господарювання, наближення його до світової облікової практики та умов ринкової економіки. Відсутність достатнього досвіду роботи у новому економічному середовищі негативно позначається на процесах формування облікової політики. Наприклад, наші господарські структури при формуванні облікової політики ще не навчилися ефективно використовувати можливості управлінського обліку, якому притаманні як специфічні, так і загальні принципи управління. І в цьому разі не може бути виправданням той факт, що інформація, сформована за даними управлінського обліку, є конфіденційною, призначеною для менеджерів підприємства. До деяких суттєвих напрямів можуть бути віднесені ситуації, які стосуються комерційної таємниці підприємства.

По-третє, в господарській практиці трапляються випадки, коли функціональні процеси впроваджуються розрізнено, без відповідної підготовки. В результаті функціональна діяльність - планування, облік, аналіз, звітність тощо - на окремих підприємствах здійснюється на достатньо високому рівні, а виробнича система розвивається та вдосконалюється слабо. Причиною виникнення такої ситуації можуть бути явища заорганізованості, управління без урахування об'єктивних законів розвитку. Іншими словами, облікова політика формується не тільки задля обліку, вся функціональна діяльність, зумовлена обліковою політикою, повинна здійснюватися з метою розвитку і вдосконалення виробничої системи.

По-четверте, у господарській практиці відбувається адаптація до умов роботи з використанням національних стандартів бухгалтерського обліку. При цьому виникає багато організаційних проблем. Річ у тім, що Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» не встановлює чітких правил щодо формування та реалізації облікової політики. У сформованих умовах труднощі розробки облікової політики полягають у тому, що фахівці з обліку повинні не тільки розуміти теорію, що стоїть за проголошеними бухгалтерськими принципами обліку, а й знати:

- 1) якою мірою цих принципів по суті та за формою дотримуються на практиці;
- 2) який допускається ступінь свободи здійснення цих принципів за їх природою

Для вирішення аналогічної проблеми в США розроблено Opinion 22 (Рекомендації) «Надання даних про облікову політику». Ці Рекомендації ідентифікують і описують принципи обліку та методи використання тих принципів, які суттєво

впливають на визначення і зміну фінансового стану та результати діяльності. Особливу увагу рекомендується приділяти описанню принципів і методів, на які випав вибір з наявних припустимих альтернатив, і розгляду незвичайних, нових та галузевих принципів і методів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, було досліджено зміст елементів облікової політики та порядок їх розкриття на підставі узагальнення теоретичних підходів. Формалізовано тлумачення поняття облікової політики та зроблено оцінку застосування в ній таких прийомів як документація та інвентаризація.

Сьогодні є необхідним переосмислення ролі облікової політики в процесі управління підприємством. Саме управлінська спрямованість облікової політики має сенс, оскільки повною мірою може впливати на процеси господарювання. За своїм змістом облікова політика значно ширше поняття, ніж власне облік, її можна назвати системою управління обліком, вона ґрунтується на засадах управлінського обліку, має управлінську спрямованість і є одним із напрямів розвитку обліку як науки.

Облікова політика – це вибрана підприємством, з урахуванням встановлених норм та особливостей, методологія бухгалтерського обліку, яка спрямована на досягнення його цілей і завдань та використовується з метою забезпечення надійності фінансової звітності та якісної системи управління.

Розробка способів і процедур відображення тих чи інших операцій в обліку залежить як від держави, так і господарюючого суб'єкта. Отже, особливості формування облікової політики треба розглядати на двох рівнях: макrorівні, як вплив зовнішнього середовища на функціонування підприємства щодо методології бухгалтерського обліку, та мікрорівні – тобто бізнес-середовище самого підприємства. Стосовно останнього, слід зазначити, що вона включає обліковий інструментарій, який охоплює всі способи і процедури обліку, завдяки якому можливе поєднання вимог держави і власних потреб підприємства щодо ведення обліку.

Перспективним напрямком дослідження вважаємо розкриття багатовекторності облікової політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” №996- XIV від 16.07.1999р. зі змінами і доповненнями
2. Білуха М.Т. Курс аудиту. – К.: Вища школа – Знання, 1998. – 574 с.
3. Бухгалтерский учет// Под ред. П.С. Безруких. – М.: Высшая школа, 1999. – 563 с.
4. Голов С.Ф., Костюченко В.М. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарі. Практичний посібник – К.: Лібра, 2001 р.- 840с.
5. Малькова Т.Н. Теория и практика международного бухгалтерского учета: Уч. пособие. Изд. 2-е, перераб. и доп. – СПб.: Издательский дом “Бизнес-Пресса”, 2003. – 352 с.
6. Медведев М.Ю. Общая теория учета: естественный, бухгалтерский, компьютерный методы. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2001. – 752 с.
7. Організація бухгалтерського обліку// За ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП „Рута”, 2002. – 592 с.
8. Пушкар М.С. Філософія обліку. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 157 с.
9. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.